

Türk Çocuk Edebiyatı Eserlerinden Hareketle Dil, İdeoloji ve Engellilik

Ayfer Gürdal ÜNAL*

Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre tüm dünya nüfusunun yaklaşık %15'i yani 1 milyar kişi engelliliğin bir çeşidi ile yaşamaktadır. Çok ağır engelli olup, işlev göremez durumda olanların sayısı 110-190 milyon kişi olarak düşünülmektedir.¹

Ülkemiz engellilerinin sayısı 8.5 milyon olarak saptanmış ve engellilik oranı %12.29 olarak verilmiştir.²

Engellileri betimlemek için kullanılan sözcükler dünyada maalesef olumsuz çağrışımlı sözcüklerdir. Shapiro, Mcbee'den alıntılanarak çeşitli dillerden engelliler için kullanılan sözcüklere örnek vermiştir:³

Ülke	Sözcük	Anlam
Çin	Can fei	yararsız ve özürlü
Danimarka	krobling	sakat
İspanya	Menos valido	malul
Almanya	Lahme Krupel	topal sakat

* Yazar, Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Yarızamanlı Öğretim Üyesi.

1 <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs352/en/> (Erişim 29.07.2014)

2 T.C.:Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Türkiye Özürlüler Araştırması Temel Göstergeleri, Ankara, 2002, <http://www.ozida.gov.tr/arastirma/oztemelgosterge.htm> (Erişim:29.07.2014).

3 Arthur Shapiro, *Everybody Belongs-Changing Negative Attitudes Towards Classmates with Disabilities*, (Newyork:Garland Publishing,1999), sayfa 38-39.

Türkçede de topal, aksak, sakat, kötürüm gibi yürüme engeli olanlara, ahraz gibi işitme engeli olanlara, çolak gibi tek kolu olmayanlara kullanılan değişik sözcükler vardır. Tam insandan daha aşağıda bir durumu işaret eden bu sözcükler yalnız bizde değil tüm dünyada mevcuttur. Kimi zaman bu sözcükler küçümseme, aşağılama, hakaret amacı ile kullanılır. Ülkemizde engellilere yönelik sözcüklerin hakaret amacı ile kullanılmasına ilişkin örnekleri Hilal Oytun Altun'un makalesinde genişçe görmek mümkündür.⁴ Burada kör, sağır, cüce, sakat, şişko, ruh hastası, zekâ özürlü, spastik, otistik, psikopat, bunak sözcüklerinin hakaret anlamlı kullanılan fiziksel ve zihinsel engelleri ifade eden sözcüklerden sadece bazıları olduğunu belirtmek yeterli olacaktır.

Dil bize tutumlar ve inançlar hakkında birçok ipucu sunar. Örneğin atasözlerimiz engellilik durumları açısından gözden geçirildiğinde; deliden deli doğar, gördün sakat, kapıyı kapat, aksak akıl, kel pahlı, ille de körden sakın örneklerinden de görüleceği üzere engellilikle ilgili olumsuz bir kalıp bakış görürüz. Atasözlerimizde engellilere karşı görülen olumsuz tutum; kambur kambur üstüne, kör-topal gitmek, keli körü toplamak örneklerinden de görüleceği gibi deyimlerimizde de mevcuttur.

Engelli sözcüğüne gelene kadar sakat, malul ve özürlü aşamalarından geçtiğimiz ve resmî terminolojide hâlen özürlü sözcüğünü kullandığımız da bir gerçektir. Engelliliğe yönelik terminoloji konusunda eserlerimizde görülen tartışma ise “özürlü” ifadesinin incitici bir sözcük olarak algılandığını göstermektedir. Kemalettin Tuğcu, *Sakat Çocuk* isimli romanında bu sözcüğe ilişkin görüşleri yürüyemeyen Candar karakterine söyler.⁵

“Ama her şeye rağmen iki kişi arasına çıkmaktan, her çeşit insana hatta çocuklara görünmekten çekinmişti. Sakatlığı, yarımılığı kabul etmişti. Fakat insanların ne dereceye kadar duygusal olduklarını anlatmak ister gibi hiç sıkılmadan “zavallı” demelerini kaldıramıyordu.

Yığımla kitap vardı odasında. Sakatlardan söz eden ve onların eğitimlerinden bahseden kitaplar.

*Sakatlar için özürlü diyorlardı. Fakat özür belki ruhsal bir kusur, bir insanın hatası, bir hareket tarzı idi. Özür dilerdi insanlar. Bir suçlarını itiraf eder. Sapasağlam oldukları hâlde mazeretlerini beyan ederlerdi. **Geçici bir hastalık, bir engel özürdü. Ama bedensel eksiklikler, körlük sağrlık, dilsizlik, topallık, yaradılış bozukluğu özür değil sakatlıktı.**”*

Görüldüğü gibi 1991 yılında özürlü sözcüğü kullanımına karşı olumsuz bir tavrın izini çocuk edebiyat eserlerinde sürmek mümkündür. 1993 yılında Serpil Ural da, *Aksak Ali* isimli Türk çocuk edebiyatının engelli karakter içeren ilk resimli çocuk kitabında sakat sözcüğünü kullanmıştır.⁶ 2003 yılı geldiğinde Zeynep Cemali işitmeyen Şerare karakteri aracılığı ile özürlü kelimesine karşı çıkmış ve Şerare engelli kelimesi ile kendini tanımlamıştır (s.178).

4 Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun (ed.), *Hakaret Kitabı*, (İstanbul: Kitabevi, 2010), s. 5-23.

5 Kemalettin Tuğcu, *Sakat Çocuk*, Erdem Yayınları, İstanbul, 1991, s. 78.

6 Serpil Ural, *Aksak Ali*, Yapa Yayınları, İstanbul, 1993.

Biz engelliler için yaşamı çekilmez kılanlar, çevremizdeki insanlar, hatta en yakınımız olan ailelerimizdir. Engelli olduğumuzu biz kabul etsek bile, onlar kabul etmezler. **Öncelikle bizi “özürlü” görenler onlar...** “*Şerare yine duraksadı. Sanki fazla ciddileşmiş olmaktan rahatsızlık duyuyor gibiydi. Gülümsemeye çalıştı.*” Oysa bizler hatalı ya da suçlu değiliz. Aksine çok kararlıyız, çok azimliyiz. Bizim için engeller, aşıldıkça geride kalır. Bunu en başta ailelerimiz kabul etmeliler ki, topluma da kabul ettirebilsinler. İşte o zaman, **dünyada hiç ‘zavallı sakat’ kalmaz.**

Bu ‘zavallı sakat’ yaklaşımını, yani engelliye acıyarak yaklaşmayı en çok Kemalettin Tuğcu romanlarında olmak üzere çeşitli anlatılarda görmek mümkündür. 1902-1996 yılları arasında yaşamış olan Tuğcu, sayıca en çok engelli kahraman içeren eserin de sahibidir. Kendisi de engelli olan yazarın yaklaşımında engelliye acıma ve engelsiz olanda engelliye ilişkin bir şefkat uyandırma isteği olduğu açıktır. Yazarın ayaklarının içe dönüklüğü ile alay edildiği için hiç okula gitmediği, kendi kendini eğittiği düşünüldüğünde, yaratmak istediği merhamet ve şefkat duygularının kökeninde kendi durumuna duyduğu merhamet olduğu ileri sürülebilir. Bir diğer dikkate alınması gerekli husus, yazarın yaşı itibarıyla Osmanlı değerlerinin etkisi altında büyüdüğü gerçeğidir. Büyükbabası Faik Bey, II. Abdülhamit’in komiseridir.⁷ II. Abdülhamit Dönemi’nde engellilere “muhtacın” olarak bakıldığı ve engelsiz ile ilişkisinin atıyye, fitre ve zekât yolu ile hayırsever bir kavramsallaştırma penceresinden olduğu İzi Harika Karakaş’ın Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümünde yaptığı tezde açıklanmıştır.⁸ Bu bakış açısı Kemalettin Tuğcu romanlarında görülen engelsiz karakterin kendisini şanslı ve koruyucu engelliye “zavallı” görme tutumunu açıklamak için faydalı olabilir. Bu zorunlu açıklamadan sonra dil ve engelliler konusuna tekrar dönersek, burada John Stephens’e başvurmak gerekecektir.⁹ Stephens’in da belirttiği gibi özne ve dünyası arasındaki ilişki dil ile temsil edildiğinden ve edebiyat, dil yolu ile edebiyat, çocuk ve kültür arasındaki ilişkiyi tanımladığından, çocuklar için üretilen edebiyat eserlerinde temsillerin ve tanımların süreçlerini ve etkilerini açığa çıkarmak önemlidir.

Dilin engelliye yönelik küçümseme, acıma, bedenen işlevleri tam olan insana kıyasla engelliye daha aşağı gören / gösteren kullanımına birkaç örnek daha vererek bu durumun altını çizmek isterim.

Yine Kemalettin Tuğcu’nun *Garip* romanında başı büyük, kolları, bacakları sıska olarak doğan Garip aileye “bir, kir, leke, bir mahcubiyet ve sıkıntı” getirmişti.¹⁰ Tuğcu’nun *Yarım Adam*’ının kahramanı Bekir Bey, romanın adının da işaret ettiği gibi “sakat ve yarım bir adam” sözcükleri ile betimlenir.¹¹

7 Nemika Tuğcu, *Sırça Köşkün Masalcısı: Kemalettin Tuğcu’nun Yaşamöyküsü*, (İstanbul: Can Yayınları, 2004), s. 45.

8 İzi Harika Karakaş, “II. Abdülhamit Dönemi’nin Fiziksel Engelli, Kazazede ve Felaketzedelere Yönelik Politikalarının Bir Analizi (1876-1909),” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2007).

9 John Stephens, *Language and Ideology in Children’s Fiction*, (NewYork: Longman, 1992), s. 5.

10 Kemalettin Tuğcu, *Garip*, İtimat Kitapevi, İstanbul, 1969, s. 12.

11 _____, *Yarım Adam*, Şenyıldız Kitapları, İstanbul, 1987, s. 9.

Dilin alay amaçlı kullanımının ne denli incitici olduğunu hem *Küçük Kambur*'da¹² hem de “Topal Leylek” diye alay edilen küçük Selçuk'un öyküsünde görmek, kahramanların okulu terk etmeyi düşünecek kadar kırıldıklarına tanık olmak mümkündür.¹³

Dilin ön yargı yaratan bir diğer kullanımına örnek, “tekerlekli sandalyeye mahkûm” söylemidir. Rubin ve Watson'ın da işaret ettiği gibi yürüyemeyen bir bireyi sandalyeye mahkûm şeklinde tanımlamak ya kafeste bir kuşu ya da bir mahkûmu akla getirmektedir. Hâlbuki tekerlekli sandalye yürüyemeyen bireyin özgürlük aracıdır.¹⁴ Nitekim *Güneşe Açılan Pencere*'nin Tutku'su Düldül adını koyduğu tekerlekli sandalyesini kullanmayı öğrendikten sonra, “kendini hiç eksik hissetmez.”¹⁵

Dilin olumsuz, incitici, kendini küçük ve eksik duyurucu, beden fonksiyonları tamam olan insanın üstün insan olduğunu sezdirici kullanımını gösteren örneklerden sonra bir de olumlu örnek sunarak bu bölümü tamamlayayım.

2008 yılında Sevim Ak, işitme engelli ve konuşamayan bir çocuğun kulaklık ile nasıl işitebildiğini ve hatta ses teknisyeni olarak çalışabildiğini anlattığı romanı *Horoz Adam ve Korsan*'da dilin zehrinden bir başka tümceyi panzehir yaparak kurtulan Yağmur'u anlatır.¹⁶ Küçük Yağmur, işitemediği için köy yerinde yaşamını ceviz ağacının tepesinde geçirir. Çünkü “çocuklar (...) kovaladığı, alay ettiği zamanlarda sincap gibi tırmanır” tepesine. Daha sonra kente göçerler ve aile bir apartmanda kapıcılık bulur. Yağmur'un annesi ilk günlerde işe giderken eve hapseder Yağmur'u, çevrenin Yağmur'un engelinden haberdar olmasını istemez.

Yeni taşındığı kentte Yağmur sık sık köyedeki Tumtu Kadın'ı düşünür. Tumtu Kadın “Çocuk değil peri bu” demiş benim için. Periyim ben, periler kusursuzdur. Periler kusurlulara yardım ederler. Ben kusurlu değilim. Sesle işim yok yalnızca. Duyanların dünyasında bal gibi yaşıyorum işte.”

Romanın sonunda Yağmur, işitme cihazı yardımıyla ses teknisyeni olmayı başarır ve yaşamını böyle kazanır. Aşağıdaki alıntı bilincin değişmesi ile dildeki değişimi -eksik ile farklı sözcükleri örneği- göstermesi açısından önemli olduğu kadar, olumlu dil kullanımının- bu örnekte peri sözcüğü- insanın benlik algısı üzerindeki olumlu etkisini göstermesi açısından da önemlidir.

Horoz Adam'ın evinde saatlerce çalışmasaydık, özel eğitim almasaydım bu yeteneğimin su yüzüne çıkması hayaldi. Horoz Adam şansım benim. İşitme engelli kuzenine verdiği emek, onu kolay pes etmeyecek bir konuma getirmiş. Bizim gibilerin **eksik değil farklı** olduğuna inanmış, bana da inandırdı. Önüme bilmediğim pencereler açtı, özgürleştirdi. (...)

Bir peri değilmişim ben! Bunu çok geç, büyürken anladım. Peri masalına inanmak ümitsizlik zehrinden uzak tutmuş beni. Çocukluğumun bir karabasana dönüşmesini engellemiş. (s. 123)

12 _____, *Küçük Kambur*, Kurtuluş Yayınları, İstanbul, 1982.

13 Zübeyde Seven Turan, “Selçuk”, Menekşe, Lacivert Yayınevi, Ankara, 2008.

14 Ellen Rubin ve Emily Watson, “Disability in Children's Literature”, *Lion and Unicorn* 11, no. 1 (April 1987), s. 62.

15 Melike Funda Kaynak, *Güneşe Açılan Pencere*, (İstanbul, Bu Yayınevi, 1997), s. 7.

16 Sevim Ak, *Horoz Adam ve Korsan*, (İstanbul: Can Çocuk, 2008), s. 33.

Burada çok önemli olan husus engelliye eksik, malul, sakat, özürlü olarak değil de farklı olarak algılayan paradigmaya doğru olan değişim ve gelişimdir. Çocuk edebiyatı da bu değişime tanıklık etmiştir.

Dil konusunu, çocuk edebiyatı eserleri engelliye nasıl betimlemişler sorusuna yanıt arayarak sürdürmek isterim. Çünkü tanımlama hem tanımlananı, hem de tanımlayanı etkileyen, ideolojik sonuçları olan bir süreçtir. Bu amaçla engelli ile ilk karşılaşma anında kullanılan sözcüklere bakmak aydınlatıcı olabilir. Koyulaştırılmış sözcüklerdeki vurgu bana aittir.

İlk inceleyeceğimiz ilk karşılaşma sahnesi Kemalettin Tuğcu'nun *Garip* romanındandır.

Dünyaya gelen çocuğun başına üşüştüler. Her ağzdan bir feryat koptu. Onlar pembe beyaz, taş bebek gibi bir çocuk bekliyorlardı. Kocaman, uzunsu bir kafada patlak ve çıkıntılı gözleri, şiş bir karın etrafında cılız iki kol ve iki bacağın uçlarında büyükçe el ve ayakları bulunan kar derili bir oğlandı bu. (...) Anne, Nazan, bu **kurbağa yavrusunu** görmek bile istemedi. O **hilkat garibesinin** kursağına bir damlacık ana sütü nasip olmadı (s. 14).

1977 yılında yazılan *Küskün Çocuklar*'da, yürüme engelli Cemal karakterini ilk kez babasının kucağında odaya geldiği sahnede tanırız.¹⁷ “Bu çocuğun iki ayağında çoraplar vardı ve ayakları içinde kemik yokmuş gibi sallanıyordu. (...) Babam: “Nesi var oğlunun?” Cabbar Bey: “Çocuk felci” dedi.

Dikkat edileceği gibi, kimse çocuğun adını sormamıştır. Engel, çocuğun adının, kişiliğinin önüne geçmiştir. Daha sonra engelsiz anlatıcı Orhan, Cemal hakkında şöyle düşünür:

Bu çocuk, çocukluk çağı boyunca pencerede oturarak sokaktaki çocukların oyunlarına seyirci kalacak. O koşamayacak, hatta yürüyemeyecek, yalnız görerek oyunlara, çocuk yaşantılara katılacak. Onlara bakarak heyecanlanacak, vakit vakit sokaktaki çocukların adlarını söyleyerek seslenecek.

Ama büyüdükçe, delikanlılığa girince yaşamak onun için daha ağır olacak. Gezme yok, eğlenme yok, okumak yazmak yok. **Yarısı ezilmiş bir kedi gibi** ellerinin gücünü kullanarak sürünecek, sakat vücudunu oradan oraya götürebilmek için ya bir başka insanın yardımına ihtiyaç duyacak, ya kendisi çabalayacak.

O artık **yarım bir insan** bile değildir. Yarım bir insan kadar çalışamaz, hiçbir zaman para kazanamaz. Ona kimse iş vermez, ona sadece acınır. Zaman geçtikçe kendi varlığından utanacak, gizli gizli ağlayacak, ailesine hiç faydası olmayan bir **yük, bir ıstırap olup** kalacak (sayfa,16).

Bu alımtıda 1977 yılında anlatıcının zihnindeki engelliye ilişkin toplum algısı son derece açıktır ve olumsuzdur ve bunu okuyan o dönemin çocukları bir engelli gördükleri zaman “o yarım insan bile değil” diye düşünebileceklerdir. Muktedir olanın bakışı, dil aracılığı ile tutum oluşturmaktadır. *Yine Küskün Çocuklar*'da bir diğer engelli Tevfik karakteridir. O da şöyle betimlenir:

17 Kemalettin Tuğcu, *Küskün Çocuklar*, (İstanbul: Kurtuluş Yayınları, 1977), s. 14 ve 16.

Okullar açılır açılmaz bizim sınıfa bir başka okuldan bir çocuk geldi. Onu görür görmez **içimiz acıdı**. Zavallının kolları uzun, başı omuzlarının arasına gömülmüş gibiydi. Sırtında, bir tarafında bir çıkıntı, bir kambur vardı.

Bu alıntıda görür görmez iç acıması ve hemen peşinden gelen zavallı sıfatı ile muktedir bedenden farklı olana karşı bir acıma duygusu uyandırılmıştır.

2009 yılında Zehra Ünüvar, *Sihirli Sözcükler* öykü kitabında 8/A sınıfına gelen yeni bir engelli öğrenci için yapılan hazırlığı anlatarak öyküsüne başlar. Bu öyküde engelliye daha kolay ulaşım sağlamak için sınıf giriş katına taşınır. Bu taşınmaya yardım eden öğrenciler homurdanınca öğretmenin öğrencilere uyarısı öğretmenin engelliye nasıl daha “az” konuma yerleştirdiğini göstermesi açısından çok ilginçtir.

“Siz sağlıklı bacaklarınızla üç katı çabucak çıkarken, o, yürümeyi **bile beceremiyor**. Onunla arkadaş olun, yardımcı olun. Sakın üzüleceği bir söz söylemeyin.” “Bütün bunları söylemesi kolay öğretmenim”, dedi Tolga. Özürlyüse özürlyüler okuluna gitsin.”¹⁸

Engelli öğrenci daha sınıfa gelmeden muktedir ideolojiyi temsil eden öğretmen sınıf arkadaşlarının gözünde engelliye “beceriksiz” konuma yerleştirmiştir. Bile edatı kullanımı ile beceriksizlik güçlendirilmiş, öğrenci “yürümeyi bile beceremeyen” öğrenci olarak etiketlenmiştir. Öyküde bir öğrenciyi özürlyü, diğer bir öğrenciyi engelli sözcüklerini söyleten yazar bu konuda henüz bir oturmuş kullanım olmadığına da işaret eder.¹⁹ Bu öyküye yazarın pasif ideolojisini tartıştığım bölümde bir daha değineceğim.

Yukarıdaki örnekler dilin, olumlu ve olumsuz kullanımına, aşağılayıcı, engelliye “daha az” hissettirici uygulamalarına ve dilden geçen kalıp düşüncelere ait fikir verdi.

Dil bölümünü bir dil ortamı içinde eser üreten yazarın ideolojisi ile tamamlamak isterim. Pat Pinsett’in belirttiği gibi çocuklar için yazılmış edebî eserleri incelerken gözden kaçırmamak gereken en önemli husus yazılmış metinlerin mutlaka onu yazan yazarın değerlerini yansıtacağı konusudur.²⁰ Bu değerler, sosyal, politik ve ahlaki (moral) değerlerdir. Hollindale’in “İdeology and the Children’s Book-İdeoloji ve Çocuk Kitapları” makalesinde açıklandığı üzere özellikle pasif ideoloji konusu dikkatle üzerinde durulması ve tabir yerindeyse büyüteçle aranması gereken bir olgudur.

Hollindale, çocuk kitaplarında ideolojiyi iki katmanda izleyebileceğimizi ileri sürer. İlki yüzey katmanıdır ki, bu katmanda yazar vermek istediği mesajı oldukça açık verir. Eğer yazar iyice usta bir yazar ise edebî kurgunun yapısı vasıtası ile ahlaki etkiyi sağlamaya / sezdirmeye çalışır ve didaktik söylemden uzak durur. Hollindale’e göre modern çocuk edebiyatında çocuk okurun algılama deneyimine çok güvenilmediğinden, düşsel derinlik pahasına didaktik mesaj verme kaygısı ağır basmaktadır.

Hollindale’in bu görüşünü örneklendirecek olursak Kemalettin Tuğcu kitaplarından yazarın engelliliğe ilişkin ideolojik bakışını birden çok mesajda kolaylıkla saptayabiliriz. Örneğin *Küçük Kambur* isimli eserde tanrısal anlatıcının sözleriyle romanın ilk başında Engin’in betimlendiği bölüm konuyu irdelemek için iyi bir örnektir.

Doğan çocuk kamburdu.

18 Zehra Ünüvar, *Sihirli Sözcükler*, (İzmir: Tudem, 2009), s. 14.

19 Peter Hollindale, “İdeology and the Children’s Book”, *Signal*, (January 1988), s. 3-22.

20 Pat Pinsett, *Children’s Literature and the Politics of Equality*, (Oxon: David Fulton Publishers, 1997), s. 23.

Başı biraz omuzlarının ortasına gömükçe, kolları normalden fazla uzun ve sırtında bir tümsek oluşturan kamburu ile bu **oğlancık**, ilk aylarda hiçbir talihsizliğin ve kendi sakatlığının farkında olmamıştı. Bütün normal çocuklar gibi büyüyordu.

Fakat büyük baba Talha Bey, babası Sadri Bey ve annesi Sabahat Hanım derin bir kahra gömülmüşlerdi. İhtiyar yaşına rağmen Talha Bey, memleketin bütün hekimlerini köşke getirdi. Konsültasyonlar yapıldı, çıırılçıplak soyulup elden ele dolaştırılan bu **bedbaht çocuğun** alın yazısının ve tabiatın **bu yavrucağın** bel kemiğine attığı kördüğümün çözülmesine imkân görülmedi. Aile bu sakatlığı soğukkanlılıkla karşılamadı. Talha Bey, o kibar ve soylu insan **kahr içinde** gözleri arkada kalarak öldü.²¹

Görüldüğü gibi, tanrısal anlatıcının seçtiği talihsiz, bedbaht gibi sıfatlarla, “sakatlık” çok üzülmüşesi gereken bir kişisel yazgı, bir alın yazısı olarak sunulmaktadır. Hele, Talha Bey’in kahr içinde üzüntüden ölüşü bu yargıyı okuyanlar nezdinde kamburluk durumunun öldürecek denli ağır bir acı oluşturan durum olarak algılanmasına neden olacaktır. Engelli bir çocuğu olan aile o denli üzüdür ki, üzüntüden ölebilir, kuşkusuz gelecek nesillerin bilinçaltına yerleşen bir mesajdır. Tanrısal anlatıcının sesi, kişisel trajedi yaklaşımına uygun bir biçimde, engelliye karşı acıma ve üzüntü duyguları ile dolu bir betimleme gerçekleştirmiştir. Engellinin, engelsiz ile insan olma özelliği dolayısıyla eşitliğini düşünen bir bakış değıldir söz konusu betimleme.

Hâlbuki bir başka anlatıyı, örneğın, Zeynep Cemali’nin *Patenli Kız*’ını aynı açıdan inceleyecek olursak, farklı bir tablo ile karşılaşırız. Bu romanda anlatının karakterleri Şerare’yi hayran olunacak bir kız olarak betimlerler. Örneğın, anlatıcı ses Öğretmen Leyla’nın Şerare hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklar:

“Şerare’nin zekâsına, direncine, özgüvenine hayrandı Öğretmen Leyla. O kızın yüreğindeki sevinç ve coşku kara gözlerinde parıldar, çevresindeki herkesi yaşama bağlardı.” (s. 37)

Bu alıntıdan da anlaşılacağı gibi Şerare, onu tanıyanda trajedi duygusu yaratmaz, aksine yaşam sevinci yaratır. Bu durum anlatıcı ses aracılığı ile duyulan engelliye yönelik olumlu bir ideolojik yaklaşımdır. İşitememek Şerare’nin özelliklerinden yalnızca biridir, diğer özellikleri ise zekâ, direnç, öz güven, coşkulu bakan kara gözler, paten kaymadır. Yazar, özetleyici bir yaklaşımdan uzak durmuş, işitemeyen Şerare’yi tüm yönleriyle yansıtmaya çalışmıştır.

Bir farklı örneği de yazar Mehmet Atilla’nın edebî kurgusuna güvenerek iletisini verdiği “Deniz Yıldızı” isimli öyküsünü incelersek görürüz.²² Bu öyküyü okuyan engelsiz bir genç, engelli arkadaşıyla çok rahat dostluk kuracağı gibi, öyküyü okuyan engelli de hem duygudaşlık hissedebilecek, eğer toplum içine karışmak konusunda endişeleri varsa kendinin yalnız olmadığını anlayacak hem de eğer engelsiz bir arkadaşı ile beraber bir etkinlikte bulunmaya dair utanma /çekinmesi varsa bu duygusuna farklı bir gözle bakabilecektir. Bu öykü ile ideolojik olarak engelli ve engelsizi bir gören, dostlukta eşitleyen bir bakış açısı ile karşılaşmış oluruz.

21 Kemalettin Tuğcu, *Küçük Kambur*, Kurtuluş Yayınları, İstanbul, 1982, s. 4.

22 Mehmet Atilla, “Deniz Yıldızı”, *Özgür Pencere*, No. 18, 2008.

Hollindale'in yüzey katmanda kolayca fark edilen ideolojik yaklaşımın dışında ikinci işaret ettiği husus pasif ideoloji kavramıdır. Hollindale, nasıl erişkinler için yazarlar inandıkları değerleri gizleyemezler ise çocuklar için yazarlarında değerlerini gizleyemeyeceklerini belirtir. Anlatıda bilinçli bir yazarın inançları doğrultusunda etkileme çabası olmasa dahi, seçilen dilin yapısı ve öyküleme yazarın ideolojisini yansıtabilir. Burada yazarın içinde yaşadığı toplumun değerlerini benimsemesi sonucu bilinç dışı, farkında olmadan yansıttığı değerler söz konusudur. Bu edilgen değerler genellikle toplumca paylaşılan değerlerdir. Hollindale, eğer çocuklar bilinçli olarak eleştirel okuma konusunda eğitilmezler ise bu değerleri benimseyeceklerini, edebiyatın toplumun paylaşılan değerlerinin pekiştiricisi olarak etkili olacağını belirtir.

Pasif ideoloji konusuna daha önce değindiğim Zehra Ünüvar'ın “Satranç Birincisi” öyküsü iyi bir örnektir. Sınıfa engelli bir yeni öğrenci geleceği için eski öğrencileri sınıfın bir alt kata taşınmasına sıra ve sandalyeleri taşıyarak yardımcı olurlar. Ancak bu işlem sırasında yorulup homurdanınca öğretmen sınıfla konuşmak gereği duyar. Bu öyküde her ne kadar bilinçli düzeyde engelli bir öğrencinin engelsiz öğrencilerle kaynaşmasının önündeki engeli, engelli öğrencide değil diğerlerinin kafasının içindeki engellerde arayan bir anlatı söz konusu ise de, bilinçaltı düzeyde toplumun engelliye, engelsizle eşit görmediğini gösteren ipuçları vardır ve yazarda bu tutumu seçtiği sözcüklerle yansıtmaktadır. Öğretmenin öğrencilerini ikna ederken kullandığı “yürümeyi bile beceremiyor” savı, yürüyebileni, yürüyemeyen yanında üstün kılan bir söylemdir. Onunla arkadaş olun, yardımcı olun söylemi de yine yardıma ihtiyaç duyan ve yardım yapan ikiliğini çağırıştırır ki bu da güçlü ve güçsüz düşüncesine götürür. Buradaki ikilik, bilinçaltı bir ikiliktir.

Pasif ideoloji konusunu ders kitaplarından bir şiirle sonlandırmak isterim.

*“Bir eksiklikdir sakatlık/Yaşam boyu duyulan / Sakatı hor görme, nerede görsen tut elinden,anla dilinden/Yabana atma,derdine bir dert de sen katma.”*²³

Bu örnekte de yazarın pasif ideolojisini ve üstten bakan dilini görmek mümkündür.

Burada çocukları eleştirel okuma konusunda eğitmenin ve dilden geçen ideoloji konusunda bilinçlendirmenin önemi güçlü biçimde ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz ders kitaplarının bu tür olumsuzluklardan arındırılması da çok önemlidir.

Sonuç olarak, çocuk edebiyatı eserleri toplumun engelliliğe bakışını yansıtan eserler olduğu kadar, bu bakışı oluşturan eserler olarak da dikkatle değerlendirilmelidir.

Çocuk edebiyatı eserlerinde kullanılan dil, “normal”in ideolojisini yansıttığı zaman, engellinin “daha az” konumda algılanmasını pekiştirmekte ya da “tekerlekli sandalyeye mahkum” örneğinde olduğu gibi ortopedik engellinin tekerlekli sandalye ile özgürleştiği gerçeğini yok sayabilmektedir. Bu nedenle dil ve dilden geçen ideoloji çok dikkatle ve eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmalıdır.

23 Melike Türkan Bağlı ve Yasemin Esen (editörler), *Ders Kitaplarında İnsan Hakları: İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2003), s. 140.